

Пўлатов Худойберди Ўктамович

Бухгалтерия ҳисоби ва аудит кафедраси ассистенти

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

УЛГУРЖИ САВДО КОРХОНАЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБНИНГ ДОЛЗАРЪ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: Мазкур мақолада улгуржи савдо корхоналарининг бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг асосий механизми ҳамда ҳозирги замон талаблари асосида методологиясини ишлаб чиқиш, ҳуқуқий манфаатларини ҳам аниқлаш йўллари аниқ формулалар орқали кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: Улгуржи савдо, механизм, инсон манфаатлари, кўрсаткичлар, маҳсус тармоғ, товар-пул муносабатлари.

Pulatov Xudoyberdi Uktamovich

Assistant of the Department of Accounting and Auditing

Samarkand Institute of Economics and Service

ACCOUNTING ACCOUNTS IN WHOLESALE ENTERPRISES

Abstract: This article shows the main mechanism of organization of accounting of wholesale enterprises and ways to develop a methodology based on modern requirements, as well as to determine the legal interests through clear formulas.

Keywords: Wholesale, mechanism, human interests, indicators, specialty network, commodity-money relations.

Республикамизда қабул қилинган «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси»га мувофиқ бўйича барча тармоқ ва соҳаларда туб ўзгаришлар юз бермоқда. Ушбу ўзгаришлар бевосита хизмат кўрсатиш

соҳасига, унинг барча тармоқларига, чунончи улгуржи савдога ҳам дахлдордир.

Улгуржи савдонинг иқтисодиётда тутган ўрни шундаки, у орқали мамлакатимизда ҳамда хорижий мамлакатларда яратилаётган товар-моддий бойликлар йирик партияларда ички ва ташқи бозорларга етказилади, шу асосда корхоналар ва аҳолининг товарларга бўлган истеъмол талаблари кондирилади. Улгуржи савдо ҳажмига қараб, мамлакат экспорти ва импорти кўрсаткичлари баҳоланади. Ушбу соҳанинг мамлакатимиз корхоналарини инвестициялар сифатида киритилаётган энг замонавий меҳнат воситалари ҳамда меҳнат предметлари билан таъминлашдаги роли борган сари ошиб бормоқда.

Улгуржи савдо корхоналари орқали амалга оширилаётган ички ва ташқи савдо фаолияти ҳажмининг борган сари ошиб бораётганлиги, ушбу фаолиятга бўлган талабларнинг кучайишидир. Улгуржи савдо корхоналарни солиққа тортиш тартибларида юз берган ўзгаришлар уларда бошқарувнинг муҳим дастаклари бўлган ҳисобнинг долзарб назарий ҳамда методологик масалаларини ҳал этишни тақоза этмоқда. Қуйида ушбу соҳада ҳисобнинг айрим долзарб масалаларига тўхталамиз.

Улгуржи савдо корхоналарида бугунги кунда энг долзарб бўлган масалалардан бири бўлиб импорт товарлар таннархини тўғри шакклантириш ҳисобланади. Республикаимизда амалда бўлган 4-сон бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (БҲМС)[1] га мувофиқ импорт товарлар таннархи қуйидаги элементларни ўз ичига олиши лозим:

$$ИТ_t = Тс_к + Бб + Тх + Бсх$$

Бу ерда: **ИТ_t** – импорт товарлар таннархи; **Тс_к** – товарларнинг сотиб олиш қиймати; **Бб** – божхона тўловлари; **Тх** – товарларни ташиб келтириш харажатлари; **Бсх** – бошқа сотиб олиш харажатлари (воситачилик хизматлари ҳақи, сафар харажатлари, юридик хизматлар ва бошқалар).

Изданишлар улгуржи савдо корхоналари амалиётида юқорида келтирилган тартибга тўлиқ амал қилинмаётганликни кўрсатмоқда. Чунончи,

айрим улгуржи савдо корхоналарида товарлар импортида тўланаётган божхона тўловлари, товарларни сотиб олишда қилинаётган транспорт ва бошқа харажатларни сотиб олинган товарлар таннархига эмас, балки корхонанинг сотиш харажатларига (9410 счётга) олиб борилаётганлигини кўрсатмоқда [2]. Бундай ёндашувга асосан иккита омил сабаб бўлмоқда:

(1) улгуржи савдо корхоналари тўлаётган божхона тўловлари ҳамда бошқа сотиб олишга доир харажатларнинг улар тўлаётган айланмадан солиққа таъсир кўрсатмаслиги;

(2) товарларни сотиб олишда тўланадиган божхона тўловлари ва бошқа харажатларнинг сотиб олинган товарлар ўртасида тақсимлаб чиқишнинг катта ҳажмдаги ҳисоб-китобларни амалга оширишни, бу, ўз навбатида, кўп меҳнат сарфини талаб этиши.

Юқоридаги субъектив сабаблар кўра бухгалтерлар энг енгил усулни, товарлар импортида қилинадиган қўшимча сарфларни ёппасига корхона харажатларига ҳисобдан чиқаришни танламоқдалар. Бироқ, бундай енгил усулни танлаш улгуржи савдо корхоналарида товарлар таннархини шакллантириш бўйича белгиланган меъёрий ҳужжатлардан четланишларга олиб келмоқда. Бу, ўз навбатида, аудиторлик текширувларида мижоз ва аудиторлик ташкилоти ўртасида молиявий ҳисоботга ижобий ёки салбий ҳулоса беришда тортишувларга ва келишмовчиликларга олиб келмоқда[3].

Фикримизча, юқоридаги салбий жиҳатларни бартараф этиш мақсадида республикамизда амалда бўлган 4-сон БҲМСнинг тегишли моддасида импорт товарлар таннархини юқоридаги алгоритм асосида шакллантиришнинг бухгалтерлар учун мажбурий эканлигини белгилаш, шунингдек уларга амалий ёрдам сифатида божхона тўловлари ва бошқа сотиб олиш харажатларинини товарлар ўртасида тақсимлаш механизмини аниқ мисолларда бериш мақсадга мувофиқ[4].

Юқорида келтирилган таклифларни 4-сон БҲМСда махсус белгиланиши ҳозирги кунда ўта муҳим бўлган яна бир долзарб масалани ҳал этишга имкон беради, деб ҳисоблаймиз. Бу ҳам бўлса - республикамизда

2019 йил 1 январдан жорий этилган ҚҚС бўйича ҳисоб-китоблар ҳисобини савдо корхоналарида, чунончи улгуржи савдо корхоналарида тўғри юритилишини таъминлаш.

Маълумки, узлуксиз фаолият олиб бораётган улгуржи савдо корхоналарида 2019 йилнинг бошига олдиндан сотиб олинган товарларнинг сотилмасдан қолинган маълум қолдиқлари мавжуд. Олдиндан ҚҚС суммаси божхонага тўлаб қўйилган ҳамда товарлар таннархига киритилган ёки корхона харажатларига олиб борилган ушбу товарлар энди 2019 йилнинг 1 январидан ҚҚС билан сотилиши лозим. Мос равишда, улгуржи савдо корхоналари бюджетга ҚҚС солиғини тўлашлари керак.

Республикамизнинг солиқ кодексига мувофиқ бюджетга тўланадиган ҚҚС сотишдан олинган ҚҚС суммасидан камайтиришга олиб борилган ҚҚС суммасини айиришдан кейин қолган суммадан иборат бўлади, яъни:

$$\text{ҚҚСб} = \text{ҚҚСс} - \text{ҚҚСк}$$

Бу ерда: **ҚҚСб** – бюджетга тўланадиган ҚҚС суммаси; **ҚҚСс** – сотишдан олинган ҚҚС суммаси; **ҚҚСк** – камайтиришга олиб борилган ҚҚС суммаси.

Улгуржи савдо корхоналарида 2019 йилнинг 1 январига захира мавжуд бўлган товарларини сотиш бўйича ҚҚС ҳисоб-китобларини юқорида келтирилган алгоритмга асосан тўғри амалга ошириш ҳамда ушбу солиқни бюджетга тўғри тўланишини таъминлаш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим бўлади.

Биринчидан, 2019 йил 1 январ ҳолатига импорт товарларнинг омборларда мавжуд захираларини инвентаризация қилиб, уларнинг реал қийматини аниқлаш.

Иккинчидан, 2019 йил 1 январ ҳолатига импорт товарларнинг омборларда мавжуд захиралари қийматига тўғри келувчи божхонага тўланган ҚҚС суммасини аниқлаш. Ушбу ҳисоб-китобларни импорт товарлар қолдиғи инвентаризация варағи маълумотлари асосида қуйидаги

шаклда расмийлаштиришни мақсадга мувофиқ, деб биламиз (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

2019 йил 1 январь ҳолатига импорт товарлар бўйича тўланган

ҚҚС ва улар таннархи ҳисоб-китоби

№	Импорт товар номи	Импорт товар кирим қиймати (ҚҚС билан)	Шу жумладан ҚҚС суммаси	Импорт товар кирим қиймати (ҚҚС сиз)
1	А товар	1200000000	200000000	1000000000
2	Б товар	600000000	100000000	500000000
3	В товар	360000000	60000000	300000000
				
	Жами	6000000000	1000000000	5000000000

Юқоридаги келтирилган ҳисоб-китоб асосида импорт товарлар ҳисобини юритишга мўлжалланган счёт (2910 счёт) қолдиғини ҚҚСиз акс эттириш учун қуйидаги ёзувни бериш лозим, деб ҳисоблаймиз:

Дебет 4410 «Бюджетга ҚҚС бўйича тўланган ҚҚС – 100 000 000;

Кредит 2910 «Омбордаги товарлар» - 100 000 000 сўм.

Агарда божхонага тўланган ҚҚС суммаси корхона давр харажатларига олиб борилган бўлса, ушбу ҳолда давр харажатларини ушбу суммага камайтириш лозим ва унга қуйидагича ёзув қилиниши мақсадга мувофиқ:

(А) ҳисоб йили бўйича молиявий ҳисобот давлат солиқ инспекциясига топширилмаган бўлса:

Дебет 4410 «Бюджетга ҚҚС бўйича тўланган ҚҚС – 100 000 000;

Кредит 9410 «Сотиш харажатлари» - 100 000 000 сўм.

(Б) ҳисоб йили бўйича молиявий ҳисобот давлат солиқ инспекциясига топширилн бўлса:

Дебет 4410 «Бюджетга ҚҚС бўйича тўланган ҚҚС» – 100 000 000;

Кредит 8710 «Ҳисобот давр тақсимланмаган фойдаси» - 100 000 000.

2019 йилнинг 1 январидан бошлаб омбордаги импорт товарларнинг ҚҚС билан сотилишига қараб, ҳисобот даврлари охирида (ой охирида) 2019 йил 1 январь ҳолатига камайтиришга олиб борилган ҚҚСнинг сотилган

қисми ҳисоб-қилиниши ва, мос равишда, бюджетга тўланадиган ҚҚС суммасини топишда эътиборга олиниши лозим. Мисол учун, айтайлик 2019 йил январь ойида «А» товарнинг 500 донаси, ҳар бир 110 000 сўмдан (таннархи 100 000 сўм, устама 10% ёки 10 000 сўм) жами 55 000 000 сўмга, 15 %лик ҚҚС билан (8250000 сўм), жами 63 250 000 сўмга сотилган дейлик. Бу ҳолда сотилган импорт товарлар бўйича ҚҚС ҳисоб-китоби январь ойида қуйидагича тузилади (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

**2019 йилнинг январь ойида сотилган импорт товарлар бўйича ҚҚС
кўрсаткичлари ҳисоб-китоби**

№	Кўрсаткичлар	Сумма	Изоҳ
1	Сотишдан олинган ҚҚС	8 250 000	500*110 000*15%
2	Камайтиришга олиб борилган ҚҚС	10 000 000	20000000/1000*500
3	Бюджетга тўланадиган ҚҚС	1 000 000	11 000 000 -10 000 000

2019 йил январь ойида импорт товарларнинг сотилиши, унга доир ҚҚС кўрсаткичлари қуйидаги ёзувлар билан ҳисобда акс эттирилади.

**сотишдан олинган соф тушум суммасига:*

Дебет 4010 «Харидорлардан олинадиган счётлар» – 55 000 000;

Кредит 9020 «Товарларни сотишдан олинадиган даромадлар» - 55 000 000.

**сотишдан олинган ҚҚС суммасига:*

Дебет 4010 «Харидорлардан олинадиган счётлар» –11 000 000;

Кредит 6410 «Бюджет билан ҚҚС бўйича ҳисоб-китоблар» 11 000 000.

**божхонага тўланган ҚҚС суммасини камайтиришга олинган суммасига:*

Дебет 6410 «Бюджет билан ҚҚС бўйича ҳисоб-китоблар» - 10 000 000.

Кредит 4410 « Бюджетга ҚҚС бўйича тўланган ҚҚС – 10 000 000

**бюджетга тўланадиган ҚҚСнинг тўланишига:*

Дебет 6410 «Бюджет билан ҚҚС бўйича ҳисоб-китоблар» - 1 000 000.

Кредит 4410 « Бюджетга ҚҚС бўйича тўланган ҚҚС – 1 000 000

**сотилган импорт товарлар таннархига:*

Дебет 9120 «сотилган товарлар таннархи» – 50 000 000;

Кредит 2910 «Омбордаги товарлар» - 50 000 000.

Ушбу операциялардан кейин омборда қолган «А» товарнинг қолдиқ суммаси 50 000 000 сўмни, ушбу товар бўйича камайтиришга олиб бориладиган ҚҚСнинг қолдиқ суммаси 10 000 000 сўмни ташкил этади. Камайтиришга олиб бориладиган ҚҚС суммаси келгуси ойларда товарларни сотилишига қараб юқорида келтирилган тартибларда ҳисоб-китоб қилиниши ҳамда ҳисобда акс эттирилиши лозим.

Улгуржи савдо корхоналарида 2019 йилнинг 1 январидан бошлаб кирим қилинган импорт товарлар бўйича божхонага тўланадиган ҚҚС суммаси бўжхона юк декларацияси (БЮД) асосида тан олинниши ҳамда ҳисобда қуйдагича акс эттирилиши лозим;

Дебет 4410 « Бюджетга ҚҚС бўйича тўланган ҚҚС»;

Кредит 6990 «Бошқа кредиторлик қарзлар».

Божхонага тўланган ҚҚС суммаси тўлов топшириқномаси асосида бухгалтерия ҳисобида қуйдагича акс эттирилиши керак:

Дебет 6990 «Бошқа кредиторлик қарзлар».

Кредит 5110 «Ҳисоб-китоб счёти».

Фикримизча, юқорида келтирилган таклиф ва тавсияларимизни бухгалтерия ҳисоби стандартларига киритиш улгуржи савдо корхоналарида импорт товарлар ҳисобида бугунги кунда мавжуд амалий муамоларни яхлит тарзда ҳал этилишига имкон беради. Шунингдек, ушбу таклифларимиз улгуржи савдо корхоналарида ўтказиладиган аудиторлик текширувларидаги тортишувлар ва келишмовчиликларни ҳам бартараф этиш имконини беради деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Молия вазирининг 15.06.2006 й. 52-сон буйруғи билан тасдиқланг, Адлия вазирлиги томонидан 17.07.2006 й. 1595-сон билан рўйхатга олинган

2. Shirinov U. The ways of accounting over telephone communication services in the existence of billing systems //TRANS Asian Journal of Marketing & Management Research (TAJMMR). – 2017. – Т. 6. – №. 2and3. – С. 23-31.
3. Ширинов У. А. и др. Учет расходов в субъектах оказывающих услуги телерадио //Интернаука. – 2019. – №. 5-2. – С. 19-21.
4. Ширинов У. А. и др. Телефон хизматларидан олинадиган даромадлар ҳисобини такомиллаштириш //Интернаука. – 2019. – №. 2-2. – С. 83-85.
5. **15-сонли МҲХС (IFRS) “Харидорлар билан тузилган шартномалар бўйича тушум” («Revenue from Contracts with Customers»)**, 2014 йилнинг 28 май.
6. БҲМС № 2 «Асосий хўжалик фаолиятидан олинган даромадлар». Ўз. Р. Адлия вазирлигидан 1998 йил 26 августда рўйхатга олинган, № 483.
7. БҲМС № 3 «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот». Ўз. Р. Адлия вазирлигидан 1998 йил 26 августда рўйхатга олинган, № 484.
8. Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг назарий ва методологик муаммолари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2006, 169-170 б.
9. Исроилов Б.И. Солиқлар ҳисоби ва таҳлили: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. – Т.:Ўзбекистон, 2006, 157-б.